

De gevolgen van klimaatverandering voor het natuurbeleid

door Bas van Leeuwen (Raad voor het Landelijk Gebied)

Uit: De Levende Natuur, maart 2004

Op basis van het themanummer 'Klimaatverandering' hebben de Raad voor het Landelijk Gebied (RLG) en de Stichting De Levende Natuur (DLN) op 2 juni 2003 een minisymposium georganiseerd over 'klimaatverandering en natuur'. Op het symposium werden de implicaties van klimaatverandering voor het natuurbeleid en de daaraan verbonden onderzoeksvragen geïnventariseerd. De uitkomsten van de discussies tussen de ca. 60 deelnemers - afkomstig uit onderzoek, beleid en beheervormden een belangrijke input voor het advies 'Ruimte voor natuur' van de Raad voor het Landelijk Gebied (www.rlg.nl) en de 'Natuurbalans 2003' van het [Natuurplanbureau](#).

Op respectievelijk 11 en 15 september 2003 zijn deze rapporten toegelicht aan de Tweede Kamer en aangeboden aan de minister van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit. Een korte doorstroomtijd voor de gebundelde kennis in het themanummer naar belangrijke gebruikers van die kennis!

Deze bijlage voor het themanummer 'Klimaatverandering' geeft de resultaten van het minisymposium, de beleidsaanbevelingen over klimaatverandering in het advies '[Ruimte voor natuur](#)' en in de '[Natuurbalans 2003](#)' en de [reactie van de minister](#).

De resultaten van het symposium

Het feit dat klimaatverandering plaatsvindt, is algemeen geaccepteerd. De klimaatverandering heeft effect op flora, fauna en ecosystemen. Dat blijkt nu al uit tal van metingen, zie het themanummer van De Levende Natuur. De waargenomen noordwaartse verschuivingen van arealen zijn significant. Arealen verschuiven doordat populaties in het zuiden van het areaal uitsterven en zich nieuwe populaties aan de noordzijde vestigen. Het opschuiven van areaalgrenzen gaat met een snelheid van 400 km. per eeuw, dat wil zeggen 11 meter per dag. Tegelijkertijd fluctueren lokale populaties sterker in omvang door het vaker voorkomen van extreme weersomstandigheden. Daardoor neemt het risico op lokaal uitsterven toe.

Het is beleidsmatig aanvaard dat de mens een rol speelt bij klimaatverandering, wat onder meer blijkt uit het Kyoto-verdrag. Klimaatverandering bij de bron bestrijden is een zaak van lange adem en verandering volledig voorkomen is waarschijnlijk onhaalbaar. Voor een deel kan de klimaatverandering het gevolg zijn van natuurlijk processen. Maar ook dan heeft de mens een verantwoordelijkheid om soorten en ecosystemen in staat te stellen zich aan te passen. Want van nature kunnen soorten en systemen zich aanpassen aan klimaatverandering maar op dit moment verhinderen de hoge snelheid én de ruimtelijke versnippering dat. En voor die factoren is de mens verantwoordelijk.

Nederland wordt een doorvoerland voor soorten en zal dat proces moeten faciliteren om uitsterven van soorten te voorkomen. We moeten niet langer denken vanuit het 'huisvesten' (behouden) van flora en fauna maar ook vanuit 'aankomst' uit en 'vertrek' naar andere landen (dynamiek). Als de zuidgrens van arealen naar het noorden oprukt en de noordgrens niet verder naar het noorden kan schuiven, haalt de zuidgrens de noordgrens in en verdwijnen de soorten.

Om dat te voorkomen zijn verbindingzones nodig én grote aaneengesloten gebieden om populaties in staat te stellen zich te ontwikkelen en een uitvalsbasis voor verdere verspreiding te creëren. Die grote gebieden zijn ook nodig om frequenter uitsterven van populaties door weersfluctuaties op te vangen. Het concept van de EHS is een antwoord op verschuivende arealen van soorten en verhoogde uitsterfkansen. Milieuthema's zoals vermessing en verzuring blijven bepalend voor de kwaliteit van natuur. Klimaatverandering komt daar als stressfactor bovenop en beïnvloedt de werking van vermessing en verzuring.

We zien nu soorten toenemen en soorten verdwijnen. Duidelijk is dat het verschijnen van soorten voorafgaat aan het verdwijnen. Nieuwe koloniaties met lage aantallen individuen zijn sneller gesignaleerd dan de extra achteruitgang van aanwezige populaties. Populaties die niet meer effectief reproduceren kunnen lang aanwezig blijven maar functioneren feitelijk niet meer. De huidige toename van soorten is dan ook niet geruststellend. Grote veranderingen zijn aan de gang, deels nog niet waarneembaar.

Het natuurbeleid gaat uit van het behoud van de aanwezige soorten maar door de dynamiek van arealen komt dat uitgangspunt op de helling te staan. Star beleid kan contraproductief werken. Een dynamisch beleid waarin bijvoorbeeld het verdwijnen van soorten als gevolg van klimaatverandering geaccepteerd wordt, kan noodzakelijk zijn. In dat beleid zullen dan wel waarborgen ingebouwd moeten worden om de 'nieuwe' soorten welkom te heten. Ook dit op dynamiek georiënteerde beleid zal afrekenbare doelstellingen moeten bevatten. Op dit moment schiet de kennis tekort om 'dynamische beleidsdoelstellingen' te formuleren. Het is niet exact te voorspellen welke individuele soorten door klimaatverandering zullen verdwijnen of verschijnen. Wel is duidelijk welke eigenschappen de verdwijnende en verschijnende soorten hebben. Nu onbekend is welke individuele soorten onder invloed van klimaatverandering te verwachten zijn, en deze soorten toch ruimte geboden moet worden, is het scheppen van vestigingsvoorwaarden die afgestemd zijn op de eigenschappen van de 'nieuwe soorten' (ruimtelijke, milieu- en beheerscondities) de beste strategie.

Vanuit het natuurbeleid moet ingespeeld worden op maatschappelijke veranderingen ten gevolge van klimaatverandering, bijvoorbeeld in de waterhuishouding en in het grondgebruik.

Op het symposium zijn onderzoeksvragen geïnventariseerd. Bundeling van krachten van universitaire en NWO-instituten is nodig, vooral om procesonderzoek uit te voeren. Kennis over correlaties voldoet niet. Onderzoek aan nieuwkomers is belangrijk. Op het symposium werd een oproep gedaan om 'op zolders' te zoeken naar gegevens over de verspreiding van soorten uit met name de eerste helft van de vorige eeuw.

Overzicht van onderzoeksvragen over de relatie tussen klimaatverandering en natuur, geformuleerd op het minisymposium van de Raad voor het Landelijk Gebied en De Levende Natuur (2 juni 2003)

1. De te verwachten directe en indirecte effecten

- om welke soorten gaat het precies: welke soorten komen door klimaatverandering in de problemen en welke door andere factoren (verdroging, vermesting e.d.), hoe ligt gevoeligheid voor verandering van groeicondities en voor extreme weerscondities
- welke soorten zijn te verwachten
- welke ecosystemen zijn het meest gevoelig, door bijvoorbeeld de eigenschappen van de samenstellende soorten en het verbreken van relaties tussen soorten
- welke gevolgen heeft klimaatverandering voor de effecten van al aanwezige stressfactoren: wordt bijvoorbeeld verdroging belangrijker
- hoe zal het landgebruik door de mens veranderen onder invloed van klimaatverandering en welk effect zal dat hebben op bio-diversiteit

2. De achterliggende processen

- hoe werkt het proces van beïnvloeding van de levenscyclus door klimaatverandering (uitsterf- en kolonisatieprocessen)
- welke eigenschappen van soorten stellen hen in staat te overleven (verspreidingscapaciteit, concurrentiekracht)
- welke eigenschappen hebben de nieuw binnenkomende soorten
- verbinden van fenologische waarnemingen (veranderingen in levenscyclus) en populatie-effecten
- onderzoek aan arealen verbinden met metapopulatie-onderzoek

3. Benodigde aanpassingen in dataverzameling

- lokalisatie van hotspots: waar zitten de bronnen voor nieuwe populaties (Nationaal Programma Verspreidingsonderzoek)
- bestaande monitoring systemen aanpassen op nieuwe vragen (Netwerk Ecologische Monitoring)
- bestaande gegevens vanuit klimaatperspectief (opnieuw) interpreteren
- standaardiseren dataverzameling en - opslag in Europees verband
- bestaande gegevensverzameling in stand houden (CBS-natuurstatistieken)
- bestaande gegevens bijeen brengen (onderzoek, vrijwilligers) en gebruiken

4. Benodigde aanpassingen in het landschap

- ontwerpen van noodzakelijke verbindingzones, ligging, omvang en kwaliteit van gebieden met aandacht voor internationale aansluiting
- bepalen van benodigde aanpassingen in het beheer om vestiging van soorten mogelijk te maken

5. Maatschappelijke agenda

- dynamiek in de natuur aan de burgers laten zien als motivatie voor klimaatbeleid en aanpassingen van natuurbeleid
- kennisverspreiding optimaliseren
- meekoppeling zoeken met andere beleidsvelden, zoals waterbeleid

De beleidsaanbevelingen

Ten behoeve van parlement en regering is de problematiek van klimaatverandering in het advies 'Ruimte voor natuur' en in de 'Natuurbalans 2003' verwoord. In beide rapporten wordt de inhoud van de problematiek omschreven. Op basis daarvan zijn 'boodschappen' voor het beleid geformuleerd die hieronder zijn weergegeven. Daarbij is onder meer gebruik gemaakt van de uitkomsten van het symposium en van het themanummer.

De beleidsaanbevelingen uit het RLG-advies 'Ruimte voor natuur'

'Als concepten zijn de EHS en de groen-blaauwe dooradering toereikend én noodzakelijk om de gevolgen van de klimaatproblematiek op te vangen. Ze zijn gebaseerd op de gedachte dat ruimtelijke samenhang in natuur een noodzakelijke voorwaarde is voor behoud van kwaliteit. De EHS is echter nog niet gerealiseerd en de milieukwaliteit blijft structureel achter. Tijdige realisatie van de EHS is daardoor urgent. Op grond van de huidige inzichten lijken de kosten van een versnelling van de EHS niet op te wegen tegen de baten. Wel zal aanpassing van de vormgeving van de Ecologische Hoofdstructuur nodig zijn. Grotere aaneengesloten gebieden, robuustere en méér verbindingzones zijn nodig om de overleving en verplaatsing van soorten mogelijk te maken. Welke aanpassingen exact nodig zijn, kan op grond van de bestaande kennis nog niet geformuleerd worden.'

'Een andere beleidsconsequentie heeft betrekking op de relatie tussen soortenbeleid en natuurgebiedenbeleid. Welke individuele soorten door klimaatverandering zullen verdwijnen of verschijnen, is niet exact aan te geven. Wel is duidelijk welke eigenschappen de verdwijnende en verschijnende soorten hebben, bijvoorbeeld wat betreft de verspreidingseigenschappen en droogte-tolerantie en daarmee ook welke groeiomstandigheden deze soorten vragen. Het soortenbeleid gaat uit van individuele soorten met soortspecifieke kenmerken en het gebiedenbeleid gaat uit van het scheppen van groeiomstandigheden voor soorten. Nu onbekend is welke individuele soorten onder invloed van klimaatverandering te verwachten zijn, en deze soorten toch ruimte geboden moet worden, is het scheppen van de geschikte groeiomstandigheden de beste strategie. Het belang van het gebiedenbeleid voor soortbescherming neemt daardoor toe, overigens zonder het te kunnen vervangen.'

'De raad heeft geconstateerd dat het gevolg van klimaatverandering voor natuur nog niet op de politieke agenda staat. Via onderzoek en kennisverspreiding dient de agendavorming gestimuleerd te worden. Daarbij kan gebruik gemaakt worden van de agenda- én beleidsvorming die plaatsvindt ten aanzien van de problematiek van klimaat en water. Op basis van onderzoek naar onder meer te verwachten effecten door veranderingen in temperatuur en waterhuishouding, extreme weerscondities, veranderend landgebruik en recreatiegedrag zullen de benodigde versterkingen van de Ecologische Hoofdstructuur bepaald moeten worden ter voorbereiding van politieke besluitvorming. De voorbereiding van beleidsaanpassingen zal voortvarend opgepakt moeten worden aangezien koerswijzigingen in beleid (zeker in Europees beleid) trager verlopen dan de klimaatverandering. Op basis van urgent te starten nader onderzoek zal over de aard van de aanpassingen in 2005 politieke besluitvorming moeten plaatsvinden.'

'Op korte termijn kan in het beleid rekening gehouden worden met klimaatverandering door prioriteit te leggen bij vergroting van aaneengesloten gebieden, verbindingzones en de kwetsbare gebiedstypen (hoogveen,

heide, schrale/kalkgraslanden, terrestrische rivierecosystemen, duinen en kwelders, estuaria, kleine zoete wateren, droge bossen, moerasesystemen, natte boscsystemen).

De beleidsaanbevelingen uit de 'Natuurbalans 2003'

'Om biodiversiteit te behouden, zal het beleid zowel gericht moeten zijn op vermindering van de uitstoot van broeikasgassen en daarmee verlaging van het tempo van opwarming, als op het faciliteren van de aanpassingen van planten en dieren aan klimaatverandering.'

'Voor zowel blijvende, doortrekkende als nieuwe soorten is samenhang tussen gebieden en diversiteit aan leefgebieden van belang. De verschuiving van soorten beperkt zich niet tot de landsgrenzen. Doordat de uitvoering van de Nederlandse Ecologische Hoofdstructuur uitblijft, de kwaliteitsimpuls landschap stagneert, de gewenste milieukwaliteit niet op tijd wordt bereikt, en een Europese Hoofdstructuur nog in de kinderschoenen staat, zullen de populaties van planten en dieren extra problemen hebben zich aan te passen aan de klimaatverandering en meer risico lopen om uit te sterven.'

'Niet alleen in Nederland zijn deze ontwikkelingen aan de orde, alle Europese landen hebben er mee te maken. Om planten- en diersoorten duurzaam te behouden, zou het natuurbeleid daarom op Europese schaal aan de klimaatverandering moeten worden aangepast.'

Reacties op het advies 'Ruimte voor natuur' en de 'Natuurbalans 2003'

Op 11 september 2003 zijn het advies 'Ruimte voor natuur' en de 'Natuurbalans 2003' toegelicht aan de Vaste Commissies voor Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit en voor Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer van de Tweede Kamer. De aandacht van de kamerleden ging sterk uit naar andere onderwerpen in beide rapporten (waaronder de rol van particulier natuurbeheer, de financiering van natuurbeheer en het ammoniakbeleid). Wat betreft klimaatverandering richtten de vragen uit de Kamer zich op de kosten en noodzaak van brongericht beleid. De effecten van klimaat op natuur kwamen niet aan de orde. Wel de wijze waarop die effecten worden vastgesteld: via een vraag naar de wetenschappelijkheid van gegevensverzameling over soorten door vrijwilligers. Die vraag werd beantwoord met een toelichting op de kwaliteitscontrole die door de vrijwilligersorganisaties en het Centraal Bureau Statistiek wordt uitgevoerd en de standaardisering van waarnemingen in het kader van het Netwerk Ecologische Monitoring.

In de kabinetsreactie op beide rapporten (in twee brieven van de minister van LNV aan de Tweede Kamer, 21 en 24 oktober 2003) is ingegaan op de beleidsconsequenties van klimaatverandering. Enkele citaten:

'In het advies, maar ook in de 'Natuurbalans 2003', is klimaatverandering een belangrijk item. Het concept van de EHS, inclusief de robuuste verbindingen, beïnvloedingsgebieden en Nationale Landschappen, worden in beide publicaties een belangrijk antwoord genoemd op de huidige veranderingen in de natuur als gevolg van klimaatverandering. Dit is een ondersteuning van het voornemen van het kabinet om een extra impuls te geven aan de realisatie van de EHS. Daarnaast is het concept 'beïnvloedingsgebieden EHS' geïntroduceerd. Beïnvloedingsgebieden zijn gebieden waarin enerzijds negatieve invloeden op de natuur (zoals verdroging en verzuring) worden tegengegaan en anderzijds nieuwe perspectieven voor de natuur worden geboden. De klimaatverandering is ook reden voor de regering om de eventueel noodzakelijke aanpassingen van de EHS door te voeren, om zorg te dragen voor een robuuste EHS.'

'De Europese dimensie van het natuurbeleid krijgt vorm door de Natura 2000-gebieden en het vormen van een pan-Europese ecologisch netwerk (PEEN) waarvan de EHS een belangrijk deel uit zal gaan maken. In het kader van het Beleidsprogramma Biodiversiteit Internationaal (2002) zal Nederland de robuuste en minder robuuste (natte) ecologische verbindingen met Duitsland en België actief versterken. Tenminste drie grensoverschrijdende samenwerkingsverbanden zijn in 2005 van kracht. Ook in grensoverschrijdende rivierstroomgebieden (Rijn, Schelde, Maas, Eems) zal Nederland zich in internationale samenwerkingsverbanden inzetten om de ecologische functies te versterken.'

' Voor wat betreft soortensamenstelling en klimaatverandering is een forse onderzoeksinspanning nodig. Ik zal bij de onderzoeksprogrammering voor de komende jaren aandacht geven aan het thema klimaatverandering en de invloed klimaatverandering op de samenstelling van flora en fauna in Nederland. Het belang van de EHS en grensoverschrijdend natuurbeleid wordt onderschreven.'

Conclusie

Het thema 'klimaatverandering en natuur' heeft vooralsnog geen schokgolf veroorzaakt in het natuurbeleid. Wel wordt het belang van 'klimaatverandering en natuur' bestuurlijk onderkend; het ingezette beleid van versterking van de EHS wordt voor dit moment als voldoende beschouwd om de gevolgen van klimaatverandering op te vangen. De aankondiging van intensivering van het klimaatonderzoek is belangrijk: dit zal de kennis moeten opleveren om de verdere ontwikkeling van beleid (waaronder herbegrenzing van de EHS) af te stemmen op klimaatverandering. 'Klimaatverandering en natuur' staat expliciet op de bestuurlijke agenda. De bundeling van kennis in het themanummer van De Levende Natuur heeft daar duidelijk aan bijgedragen: in het symposium, het advies 'Ruimte voor natuur' en de 'Natuurbalans 2003' is volop uit dit themanummer geput.